Hanes Cudd Tregatwg

eich taith

1 Parc Fictoria

Yn ôl ym 1880 roedd Tregatwg yn bentref bach gyda 300 o drigolion, tri chapel, swyddfa bost, siop, becws, gefail, siop saer coed a saer olwynion, dwy dafarn ac ysgol. Ar y pryd, hwn oedd y mwyaf o'r pentrefi a gyfunodd i greu tref Y Barri, ynghyd â Merthyr Dyfan a'r Barri.

Yn fuan, cafwyd newidiadau aruthrol yn sgil adeiladu Dociau'r Barri ar y fflatiau llaid i'r de o'r rheilffordd islaw'r parc. O fewn 10 mlynedd roedd glo'n cael ei allforio ledled y byd, gan ddod â bri a ffyniant i'r Barri, yn ogystal ag adeiladau nodedig, megis Swyddfa'r Doc, a pharciau pleser, gan gynnwys Parc Victoria, a agorwyd ym 1909.

2 Pen-Y-Bryn, Sea View Terrace

Cartref Thomas Ewbank, a benodwyd yn Ysgolfeistr cyntaf Ysgol Tregatwg o 1879 tan 1921 pan oedd y newidiadau cyflym yn digwydd. Cofnododd y rhain mewn llyfr o'r enw *Geography and History of Barry* a fwriadwyd ar gyfer plant lleol, ond sy'n dal i gael ei werthfawrogi'n fawr gan haneswyr heddiw.

Roedd rhif 2 Sea View Terrace yn gartref i athro ysgol o Dregatwg a Chynghorydd Lleol o'r enw Tom Yeoman, a oedd hefyd yn cynrychioli Cymru mewn Bowlio.

3 St. Oswald's Road

Cafodd y stryd ei henwi'n Oswald Road ar ôl Oswald Evans, yr haearnwerthwr, a adeiladodd y tŷ cyntaf yn y stryd. Trwy gamgymeriad, cafodd ei wneud yn Sant gan glerc yn Neuadd y Dref!

4 Ysgolion Tregatwg

Wedi'u hadeiladu dros ddegawd wrth i boblogaeth Tregatwg dyfu, gyda'r dyddiadau wedi'u cofnodi ar y clocdwr (1887) a'r adeilad i'r dde (1895)

Ewch i lawr Heol yr Eglwys.

5 Heol yr Eglwys a Brics Tregatwg

Yn y 1880au roedd brics yn cael eu darparu gan berchnogion y glofeydd ac o Fryste a Bridgewater. Yna roedd brics lleol yn cael eu cynhyrchu yn Nhregatwg a'u stampio â'r enw *Biglis, New Dock, Cadoxton neu Globe – Arkell* oedd y caletaf yn ôl y sôn.

Adeiladwyd tai Cymreig a Seisnig yn Heol yr Eglwys ym 1891. Mae gan y tai Cymreig addurniadau deiliog uwchben drysau a ffenestri i gadw ysbrydion drwg draw. Mae'r rhai Seisnig wedi'u gwneud o frics heb unrhyw addurniad ond mae gan rai crafwyr esgidiau ar gyfer esgidiau gweithwyr Arkell. Yn ddiweddarach roeddent yn cael eu defnyddio gan y dyn llaeth i ddal poteli llaeth.

Hen chwarel ar waelod Heol yr Eglwys.

6 Crystal Springs

Roedd yr ardal hon yn cynnwys yr odynau calch i losgi'r garreg oedd yn cael ei chwarelu yma, ac fe'i defnyddid yn ddiweddarach fel depo i storio poteli dŵr mwynol - *Crystal Springs*.

Tŷ gwyn isel ar ochr arall y ffordd.

7 Yr Hen Ysgoldy

Wedi'i adeiladu ym 1847 fel Ysgol Eglwys, ei brifathrawes gyntaf oedd Mrs Greatrex, gwraig y Cigydd lleol.

Croeswch y ffordd, gan droi i'r dde ac i'r chwith o'r siop. Ewch i fyny'r grisiau ac i gopa glaswelltog y bryn.

8 Cassy Hill, Castle Hill gynt

Yn safle ymsefydlwyr cynharaf Tregatwg, roedd *Double Cot* mewn gwirionedd yn ddau fwthyn to gwellt wedi'u hadeiladu ym 1790, sy'n esbonio'r enw.

Ewch yn ôl i lawr i'r lôn a cherdded heibio Church Terrace.

9 Eglwys Cadog Sant

Sant Celtaidd pwysig oedd Cadog Ddoeth a aned tua'r flwyddyn 500 OC. Ef oedd sylfaenydd y fynachlog fawr ei bri yn Llancarfan. Yn y fynwent saif y Gofeb Ryfel, a adeiladwyd ar sylfeini croes ganoloesol, ac yno ceir beddau Thomas Ewbank, a Dewin y Barri William Jenkins, mab Ann Jenkins, a adwaenid yn Wrach Porthceri. *Ewch ymlaen i ddilyn Coldbrook Road West (wedi'i dangos ar yr arwydd fel ffordd bengaead).*

10 Hebbles House

Safle hen efail Evans y gof. Roedd *Hebbles House* (1887) yn ysgol breifat i ferched, ac roedd *Golden Grove* yn gartref y dewin William Jenkins ac, yn ddiweddarach Mr Walker, adeiladwr Dociau'r Barri.

11 Afon Coldbrook

Mae hefyd yn llifo heibio Merthyr Dyfan ac fe'i defnyddid ar gyfer bedyddio.

12 Brock Street

Mae cyfrifiad cyntaf 1841 yn cofnodi Brock Street fel yr enw stryd cynharaf a gofnodwyd yn Y Barri, wedi'i henwi ar ôl y teulu Brock a symudodd yma o Wlad yr Haf. Mae gan y ffermdy *The Bowers*, o'r 19eg ganrif, gwrbyn uchel i alluogi gwragedd i godi eu sgertiau uwchben y lôn fwdlyd.

13 Knap House

Ar y dde, ar frig Coldbrook Road West, mae *Knap House* o'r 18fed ganrif; yn gyferbyn roedd padog y pentref.

14 Yr Hen Lwyfen (Yn gylchfan fach erbyn hyn)

Y man cyfarfod i bentrefwyr glywed newyddion wedi'i gyfleu o Lundain. Roedd Christmas Evans, pregethwr anghydffurfiol ac unllygeidiog enwocaf Cymru, yn arfer pregethu wrth y goeden.

15 Heol y Bont

Ar un adeg dyma oedd stryd fawr Tregatwg. Mae'r adeiladau'n cynnwys *Hillside*, dyddiedig 1776, a ddaeth yn dafarn. Ym 1778, cafodd William Jenkins ddadl yma a arweiniodd ato'n gwneud penyd cyhoeddus yn Eglwys Cadog Sant. Roedd Tafarn King William IV, a adeiladwyd rhwng 1830 a 1837, yn cynnal ciniawau a dathliadau mawr ar un adeg. Adeiladwyd Capel y Bedyddwyr Philadelphia ym 1813. Roedd Bythynnod Hillside yn siop a swyddfa bost y pentref ar un adeg, lle ym 1877 roedd y post yn cael ei gasglu ar droed o Gaerdydd, gan alw yn Nhrelái, Gwenfô a Thregatwg cyn dychwelyd y 12 milltir yn ôl i Gaerdydd.

Mae adeiladau eraill yn cynnwys *Caerlan*, ffermdy arall o'r 19eg ganrif (cartref i'r teulu Jordan), a daeth *Hatch Cottage* gyda Hatch Farm gyfagos yn siop gigydd gyntaf y Barri. Fe'i dymchwelwyd ym 1932 i ledu'r ffordd.

16 Gyferbyn mae Chwarel Hatch

Gwnaeth ffynnon, a drawyd ym 1911, orlifo'r ardal gan roi terfyn ar y chwarela o ganlyniad. Yn Heol y Bont-faen, *Rock Cottage* yw'r bwthyn hynaf yn Nhregatwg. Yn gartref i Evan Jenkins, crydd y pentref, a'r storfa ffrwydron ar gyfer tanio yn y chwarel

17 Pibell Fent Nwy

Wedi'i hadeiladu ym 1890, roedd gan y bibell olau ar y pen wedi'i fwydo gan nwy methan o'r carthffosydd. Roedd hefyd yn safle slab carreg mawr lle roedd cyrff pobl a aned y tu allan i'r plwyf yn cael eu gosod cyn cael eu symud i'w plwyfi geni. Roedd tri llwybr, a elwir yn llwybrau celanedd, yn arwain at eglwysi ym Merthyr Dyfan, Sili, a Saint Andras. *Cymerwch lôn ddi-nod i lawr y bryn, yn gyfochrog â Heol yr Eglwys.*

Y lôn hon oedd y brif ffordd i Dregatwg gan arwain i'r eglwys ac i Ysgol Gyngor gyntaf Tregatwg. *Ar waelod y lôn, byddwch yn cyrraedd Heol y Bont-faen.*

18 Tir sanctaidd a Hen Ffordd y Blwyf

Yn ystod y gwaith o adeiladu Heol yr Eglwys ym 1891, darganfuwyd gweddillion dynol ac hoelion eirch, felly gadawyd y tir agored heb ei gyffwrdd fel “tir sanctaidd”.

Trowch i’r dde, ac ar waelod Bastion Close, cymerwch lôn laswelltog i fyny’r bryn.

19 Ael-y-Bryn

Ar ben y lôn, i’r dde o risiau dwbl trawiadol, roedd *Ael-y-Bryn* yn gartref i Jimmy Wilde, Pencampwr Bocsio Pwysau Pryf cyntaf y byd erioed na chafodd ei drechu rhwng 1916 a 1922, a adwaenid fel *The Mighty Atom* neu *The Ghost with a Hammer in his Hand*. Enillodd 104 o ornestau heb ei drechu, y cyfnod hwyaf a gofnodwyd yn hanes bocsio.

cerdded yng nghefn gwlad VALEWAYS countryside access & walking

CRONFA DREFTADAETH HERITAGE FUND

Diolch yn fawr am y cymorth gan Brian Luxton a Tom Clement.

Cadw

Llywodraeth Cymru Welsh Government